

Bencédy József: Retorika – Gyakorlati útmutató. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2008, 143 lap, 990– Ft.

Okos és ügyes könyvet adott a nagyközönség kezébe a Tinta Könyvkiadó, amikor megjelentette Bencédy József *Retorika* című munkáját.

Mint a borítón olvasható szöveg is mondja „Bencédy József több évtizedes tanári – és tegyük hozzá: kutatói, közírói és közszereplői: „szónoki” – pályáján szerzett tapasztalatait felhasználva adja közre mindenki által érthető, egyszerű nyelven – és ismét tegyük hozzá: rendkívül tömör célratörő megfogalmazással – közli mindazt, amit a 21. század elején a klasszikus és a modern retorikáról tudnunk kell”. Külön ki kell emelnünk, hogy a kötet nyelvezete mind stílusában, mind szerkezetében és tartalmában mindvégig példamutatóan megfelel az igényes nyilvános beszélt nyelv követelményeinek. Aki egyszer is hallgatta valamilyen élőszóbeli megnyilatkozását (egyetemi-főiskolai előadását, versenyt záró-értékelő beszédét vagy netán pohárköszöntőjét), az a szöveget olvasva is hallja Bencédy hangját.

A könnyen forgatható, jól kézbe simuló kötet két nagy részre bontható. Az első, az elméleti rész tíz arányos fejezetben a retorika alapfogalmait mutatja be. Az első fejezet (*A retorikáról általában*) a retorika kialakulását ismerteti röviden, majd meghatározza a retorika és a szónoki beszéd fogalmát, tárgyát. Ebből a tárgykörből, mivel hiányzik az (élő)szóbeliség és a közönség visszajelzése – számomra némileg vitatható módon – kizárja a közéleti megnyilatkozás számos formáját, így például a sajtóbeli publicisztikai műfajokat. Pedig ezeknél is nagy szerepet kapnak – mind a tájékoztató, mind a tanácskozó-vitaközö jellegetű írásokban – a retorikai eszközök, elsősorban az érvelésnek, a bizonyításnak, a meggyőzésnek az eszközei. Igaz, hogy Bencédy figyelemre méltónak tartja bizonyos rádiós, televíziós műfajok retorikai eszközeinek megfigyelését, bár többnyire ezeknél is hiányzik a közvetlen visszajelzés lehetősége.

A második fejezet a szónoki hatás legfontosabb tényezőit foglalja össze. Szól a szónok személyiségének szerepéről, a beszéd témájának, tárgyának helyes megválasztásáról, a közönség ismeretéről, a stílári eszközöknek a szerepéről és az élőszóbeli és az írott szöveg közötti különbségekről. Ez utóbbi kérdéskört többször is érinti a szerző. Ezek nem felesleges ismételések, mert Bencédy mindig más-más szempontból érinti-tárgyalja a nyelvi gondokat. Éppígy nem feleslegesek azok az előre- és visszafelé szóló utalások sem, amelyeket az egyes fejezetekben találunk. Ezek ugyanis a retorikai elemek komplexitását és egymástól, egymással összefüggő voltát is igazolják.

A harmadik fejezet Jacobson alapján a kommunikáció alapjait, alapszókincset, alapfogalmait ismerteti-magyarítja meg. Ebben a fejezetben – más formában, mint az előzőben – ismét foglalkozik a nyelvi, ezen belül a téma-réma szerkesztésmód szerepével.

A negyedik, az *Anyaggyűjtés, szerkesztés* című fejezet a legterjedelmesebb. Ebben – ismét tömör, de közérthető szűkszavúsággal – külön, számokkal megjelölt alfejezetekben mutatja be a szerző – amit a klasszikus retorika a szónoki mű (elő)készítési folyamataiként az *inventio, dispositio, elocutio* címszavakhoz kötve ad elő –, milyen feladatokat kell elvégezni a téma és a cél meghatározásától a szónoki műnek formába öntéséig, azaz megfogalmazásáig. Hasznos tanácsokat kapunk

a forrásokról és felhasználásuk módjáról, tanácsokat ad a jegyzeteléshez (az első alfejezetben, a másodikban pedig) a cím megválasztásához. Bemutatja, mit takarnak a jó szöveg iránti követelmények: az egység, a haladás, a folytonosság, az arányosság és a befejezettség elve. A harmadik alfejezetben esik szó a beszédmű makroszerkezetéről, feloldva a „hétköznapi” gyakorlat hármas tagolása (bevezetés, tárgyalás, befejezés) és a klasszikus rétori mű hétosztatú szerkezete (bevezetés – *exordium*, elbeszélés – *narratio*, tétel – *divisio*, bizonyítás – *confirmatio*, cáfolás – *confutatio*, befejezés – *conclusio* és a kitérő – *egressi*) közötti értelmezési különbségeket. Gazdag anyagot rejt a fejezet negyedik egysége. Ez a rétori mű legfontosabb részéről a tárgyalásról szól, s ezen belül sorra veszi az érvelés, meggyőzés értelmi és érzelmi eszköztárának legfontosabb elemeit. Egyszerűen megvilágítja, példákkal is illusztrálja a logikai érvelés alapformáit: a meghatározást, az indukciót, a dedukciót, a szillogizmust és az implikációt. E fejezetben szól a vitamódszerekről, külön is megemlítve a demagógia, a hibás érvelés és az érvelés sorrendjének kérdéseit. Itt, a kitérés címszó alatt és a nyelvi eszközökkel, köztük a nyelvhasználati hibákkal is foglalkozó részben (az ötödik-hatodik alfejezetben) szép példákat olvashatunk Pázmánytól, Kossuthtól. Több olyan nyelvi igényes szónokunkra is utal Bencédy, akivel könyve második, szónoki szemelvényeket tartalmazó részében találkozhatunk. (Egyébként a könyv számos más helyén is találunk belső utalásokat. Ezek szinte visszalapozásra késztetik az olvasót, s így érzékeltetik a retorikának belső összefüggéseit.)

A kötet ötödik fejezete a kis- és nagyközélet műfajait tárgyalja: a köszöntőt, a búcsú(beszéde)t, az ünnepi beszédet és a hozzászólást. Az előadást, beszámolót, tájékoztatót – összevonja, és „visszautalja” az anyaggyűjtéssel, szerkesztéssel foglalkozó fejezethez. Jó is, de bizonyos mértékig vitatható is ez a megoldás, hiszen a három műfajnak nem egyezik a célja; bár szerkezetükben hasonlóak, anyagukban, tartalmukban, mondandójukban vannak eltérések. (Így a tájékoztató jellegű beszédművekben és a beszámolóknak is viszonylag kicsi a szerepe a bizonyításnak, érvelésnek.) Ugyanígy összevonja a szerző a hozzászólást és a felszólalást is. Ennél azonban bemutatja az eltérő jegyeket is.

Az elméleti rész hatodik fejezete az értekezletek, viták, megbeszélések szervezési és vezetési gondjait tárgyalja a felkészüléstől a jegyzőkönyv elkészítéséig.

A hetedik és nyolcadik fejezet a köszönés, megszólítás kérdéseivel foglalkozik útmutató módon. Érdeemes megfigyelni, mennyit változott ez a kérdéskör a *Nyelvi illemtan* megjelenése (1987, illetőleg 1990) és a rádióknak 1997-ben kidolgozott változata óta.

A kilencedik rész a megszólalás, a nyilvános szereplésnek (a klasszikus retorika szerint a pronuntiacionak) a legfontosabb tudnivalóit adja meg a hangképzéstől a mondatfonetikai eszközök használatán át a nonverbális kommunikációs eszközökig.

Az elméleti rész zárófejezete a hazai szónoklás történetének rövid áttekintése. Két korszak: a reformáció-ellenreformáció, valamint a reformkor szónokait mutatja be Bencédy József; s közben – olykor elemzéssel is összekötve – szép részleteket olvashatunk Pázmány, Kölcsey, Kossuth, Eötvös József, Deák Ferenc beszédeiből és zárásképpen egy részletet a 20. század egyik szónok-egyniségétől, Prohászka Ottokártól. Sajnos ebbe a fejezetbe belecsúszott egy elírás: az első magyar nyelvű (egyházi) retorika szerzője nem Medgyesy Péter volt, hanem Medgyesy Pál.

A kötet második része, a tizenegyedik fejezet szónoklatokat tartalmaz. Mindegyiket a beszéd születésének és szerzőjének rövid bemutatása vezeti fel, és a mű rövid lényegre törő elemzése zárja. A bemutatott beszédek többsége teljes beszéd, és valóban a „célközönség” előtt hangzott el, nem irodalmi alkotás. Kölcsey, Kossuth beszéde országgyűlési felszólalás, érvelő vitatkozó beszéd, Szigeti Andrásé alkalmi (ünnepi) beszéd: tanérvnyitó, Száraz László és Bugledich Attila szónokversenyen megadott témára írt beszédét, Bencédy József beszéde alkalmi beszéd: pohárköszöntő, Eötvös Loránd beszéde rektori székfoglaló. Az egyetem szerepéről szól. Mondandója ma is keményen aktuális. Vélhetőleg ezért elemzi Bencédy ezt a beszédet a legrészletesebben. A retorika történetének két legnagyobb érvelő-vitatkozó szónoklata, Szókratésznek Platón által írt védőbeszéde, valamint Antoniusnak Caesar teste felett mondott gyászbeszéde eléggé terjedelmes. Ezért belőlük

csak egy-egy részletet találunk a kötetben. Az Antonius-beszéd második felének elhagyását – a magam részéről – sajnálom, mert az egész beszéd kiváló példája egyrészt a jól megtervezett szerkezetnek, ezen belül érvek elhelyezésének, fokozásának, és különösen jó példája a nyelvi eszközökkel és a tényekkel való manipulálásnak, az értelmi és érzelmi eszközökkel való bánásnak és a csúsztatásoknak. A kötetben szereplő nemes célú beszédek mellett ez az egyetlen, amelyet szónoka nemtelen szándékkal mondott el: Caesar érdemeinek bemutatását (méltató beszéd) Brutus és Cassius elleni lázításra használta fel (eredménye polgárháború lett). A nemtelen szándékot jól mutatják Antoniusnak azok a szavai, amelyeket hallgatóságának távozása után, közvetlen társainak mondott: „(Harmadik polgár) Le a padokkal / (Negyedik polgár) *Rontsatok* le széket / És ablakot és *mindent, ami van.* / El polgárok a testtel. / (Antonius) Most hadd lobogjon. *Balság! oldva vagy, Menj, amerre tetszik.*”

A kötet első, elméleti része nemcsak tartalmi szempontból érdekes, hanem retorikai és szövegtani szempontból is érdemes a megfigyelésre. Az egyes fejezetek logikai szempontokból világosan követik egymást, és világosan következnek egymásból. Így megfelelnek a haladás elvének: az olvasó jó logikai rendben jut el a retorika kezdeteitől a legfontosabb ismeretekre át magyar retorika történetének rövid bemutatásához, és ebből logikusan következik, hogy az olvasó szinte igényli a példatárat.

A kötet anyaga mindkét részében megfelel az arányosság követelményének: Mindegyik fejezet a mondandójának megfelelő terjedelmű. Bencédy logikusan, rendszerekben gondolkodik, tehát a könyv tartalmát is áttekinthető rendszerbe fogja össze.

A kötet elméleti része jó bemutatása azoknak a retorikai alapismereteknek, amelyek elengedhetetlenül szükségesek ahhoz, hogy valaki igényesen szólalhasson meg a nyilvánosság előtt; szemelvényeket közlő része pedig jó lehetőségeket nyújt ahhoz, hogy tanulmányozni lehessen: miként valósulnak meg egyes beszédekben az elméleti részben közöltek.

Haszonnal forgathatják, akik most készülnek nyilvánosság elé lépni, de azok is, akik már gyakorlott szónokok, előadók. Az ismeretek fel- és megújítása mindig hasznos.

Wacha Imre